

Langzaam én snel.

Tijd nemen om te kunnen vorderen in een diagnostische fase

Martine Sucaet

*We hadden de ervaring,
maar misten de betekenis.
En het benaderen van de betekenis
recreëert de ervaring
in een andere vorm.*

T.S.Eliot (1941)

1. Inleiding

In het psychoanalytische werken met gezinnen met jonge kinderen wordt er ruimte gemaakt voor associatief vertellen en denken dat, vertrekkend van de klachten, gevoels- en betekenislagen van de innerlijke wereld en de interacties van de gezinsleden kan tonen. Deze ‘free associative conversation’ (Watillon, 1993) met ouders en kind op gang brengen, vergt dat de therapeut tijd neemt voor wat verbaal en gedragsmatig verteld wordt. Naast tijd vraagt het vooral een niet sturende, reflectieve houding van de intaker waardoor bewuste en onbewuste thema’s en mechanismen bij het cliëntsysteem kunnen ontluiken en zich zullen herhalen in het hier-en-nu van de consultatie. Het lijkt paradoxaal, maar juist door tijd te nemen kan er snel gewerkt worden. Jonge kinderen zijn hierbij belangrijke medespelers omdat zij via gedrag, spel, tekeningen en interacties met ouders en therapeut communiceren over de problemen waarmee zij en hun gezinsleden worstelen en ze in enactments tot uiting brengen. Het benutten van deze enactments in de dialoog met het gezin, heeft een versnellend effect (Watillon, 1993; Emanuel, 2006). Vaak volstaat een vijftal sessies om diepere betekenissen te benaderen, ervaringen te recreëren en een verandering te zien ontstaan (Pozzi, 2003; Emanuel & Bradley, 2008).

2. Langzaam ontvouwen op dubbele snelheden

Vanaf de eerste contacten met een kind en zijn ouders is de relatie, zoals die tussen therapeut en dit systeem vorm krijgt, een belangrijke richtingaanwijzer naar betekenissen en functie van de klacht én wordt ze een krachtige hefboom voor verandering (Sucaet & Stiers, 1997). Een interactief diagnostisch proces dat deze relatie mee in rekening brengt en ze tegelijk als

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

gereedschap benut, is ‘a slow unfolding - at double speed’ (Emanuel, 2006). Hiermee verwijst Emanuel naar de houding van tijd nemen versus de wens om het systeem zo snel mogelijk weer op gang te krijgen. Ook onderstaande dubbele snelheden zijn in deze paradox te onderscheiden.

2.1. Het tempo van onthullen en verhullen

In het laten evolueren van het gesprek zal de therapeut rekening houden met het verschil tussen wat bewust verteld en verzwegen wordt en wat onbewust en vaak eerder via gedrag getoond en vermeden wordt. Er is de snelheid van wat al onthuld kan worden en die van wat nog verhuld dient te blijven. Te snel duiden van onderliggende betekenissen is schadelijk: de defensies die in de verhulling aan het werk zijn, zijn immers nodig om het evenwicht te behouden. Te vroeg bruuskeren of doorprikken van defensies kan ze massaler maken en verhoogt de kans op symptoomverschuiving. De therapeut zal daarom eerst de beschermende kant van het symptoom en van defensies erkennen, vervolgens nieuwe en gezondere manieren helpen vinden om een moeilijke tegenstrijdigheid te verdragen, om uiteindelijk pijnpunten te onthullen en te helpen verwerken.

2.2. Regressie en progressie

In een klacht van een kind en zijn gezin merkt men vaak een regressief aspect. De hulpvraag is er meestal op gericht het regressieve weg te werken. Echter, dit kind en het gezin hebben goede redenen om het probleem toonbaar en hanteerbaar te maken in registers van regressie. Vaak wordt een moeilijke opdracht van een nieuwe ontwikkelingsfase verpakt in een relatiemodus en thema van een vroegere fase (Erikson, 1963). Dit is niet enkel hinderlijk, we kunnen hierin ook een manier van ‘reculer pour mieux sauter’ herkennen en respecteren. Het symptoom brengt last mee en lijkt moeilijk, ouders fantaseren dat het dankzij therapeutische hulp enkel gemakkelijker zal worden. Maar progressie stelt nieuwe ontwikkelingsopdrachten en de spanningen die deze in gezinsrelaties meebrengen, manifesteren aan de orde. Vaak wordt het dan niet gemakkelijker, maar wel leeftijdsgepast moeilijk.

2.3. Van buitenaf beschouwend en van binnenuit ervarend

Tijdens een intake is er het tempo van het praten en zoeken met het gezin, een opstelling die van binnenuit ervarend is. Er is ook het denkwerk over de klacht, het gezin en het verloop van

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. *Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces*. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

het gesprek, een opstelling die van buitenaf beschouwend is. De therapeut laveert tussen deze beide opstellingen die complementair zijn maar vaak verschillen van snelheid.

2.4. Weten en niet weten

In een diagnostische fase oscilleert de therapeut tussen posities van weten en niet weten (Larner, 2000). Op basis van theoretische kennis, ervaring en wat hij afleidt uit wat getoond wordt, weet de therapeut al veel. Wanneer hij van daaruit snel een bepaalde behandeling voorstelt, voelt deze voor de cliënten eerder vreemd of opgelegd aan en geeft de behandeling niet het verwachte resultaat. Er is ook veel dat de therapeut nog niet weet omdat unieke betekenissen van de klacht en van dit gezin nog moeten ontdekt worden. Wanneer de therapeut te sterk op deze positie van ‘onbevooroordeeld niet weten’ staat en afwacht tot betekenissen duidelijker worden (en van daaruit snel een diagnostisch onderzoek van het kind voorstelt), is het risico dat mensen op hun honger blijven zitten en zich ook niet geholpen voelen. De therapeut probeert te weten wat hij nog niet weet, hij gaat hypothesen vormen en toetsen. Maar tegelijkertijd wil hij niet weten wat hij weet: hij houdt zijn hypothesen op de achtergrond omdat hij onbevangen en betrokken wil luisteren naar wat dit gezin vertelt en toont. Larner (2000) benadrukt dat deze ‘*not-knowing knowing*’ een geïntegreerd evenwicht inhoudt: de therapeut is een onbevooroordeelde participerende zoeker naar de unieke betekenissen van een gezin én de expert die zijn algemene kennis en zijn vorderend denken over dit gezin benut. Tegelijk impliceert deze houding een ‘*negative capability*’ of de ‘*capability of being in uncertainties, mysteries, doubts without any irritable reaching after fact & reason*’, zoals beschreven door de poëet John Keats in 1817 (Wigod, 1952; Scharff & Scharff, 1991).

2.5. Het denken van de therapeut en het denken van het gezin

De therapeut kan de indruk hebben vrij snel te begrijpen waarrond een probleem ontstaan is en hoe verandering bekomen zou kunnen worden. Hij is het immers gewoon om tijdens het gesprek hypothesen te vormen, verbanden te zoeken, het symptoom en het onderliggende conflict te begrijpen. De snelheid waarmee de therapeut dit in zijn denken doet, kan erg verschillen van het tempo van denken en begrijpen van het cliëntsysteem. Als de therapeut zijn inzichten te snel meedeelt, zonder dit af te stemmen op het tempo van het gezin en het kind om nieuwe betekenissen toe te laten, botst dit, nochtans misschien juiste inzicht, vaak op ongelooft of wrevel. Een inzicht of betekenis wordt pas hanteerbaar als ze het resultaat is van

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

een gezamenlijk zoeken en een gedeeld vinden. De therapeut kan dus niet sneller vorderen dan traag. Vanuit wat hij in zijn achterhoofd begint te begrijpen, zoekt hij naar manieren die bevorderen dat betekenissen en intenties achter het symptoom, het gedrag, het gezinsfunctioneren, samen ontgonnen en blootgelegd kunnen worden. Daarenboven kan het tempo van begrijpen en evolueren op nieuwe betekenislijnen ook binnen het gezin nog verschillen. Zo toont een kind, wanneer het op persoonlijke wijze en leeftijdsgepast betrokken wordt bij de zoektocht tijdens de intake, vaak als eerste betekenisvolle inhouden, bijvoorbeeld in een tekening. Pas later, wanneer een gelijkaardige thematiek aan de orde is in het gesprek met de rest van het gezin, zal de therapeut dit kunnen koppelen aan wat reeds getoond werd in de tekening.

3. Casus Jana

3.1. Aanmeldingsklacht bij verwijzing

Jana is vijf jaar en zit in de derde kleuterklas. Afscheid nemen aan de schoolpoort verloopt moeizaam: ze weent en krijst, klampt zich vast aan moeder, wil mee terug naar huis. Moeder geeft het vanuit onmacht meestal op en brengt haar zelfs helemaal niet naar school als een scène thuis al begint. Eenmaal in de klas doet Jana het wel goed. De juf vindt haar verstandig maar opvallend gereserveerd: ze kijkt steeds de kat uit de boom, ze is zwijgzaam en zelfs wat koppig, ze antwoordt niet op een vraag, werkt traag en alleen als het haar uitkomt. Op de speelplaats is ze vlotter: ze praat dan wel, speelt met andere kinderen en is eerder dominant. De juf en de CLB-medewerker vinden dat Jana er een spelletje van maakt, dat ze mama, die onvoldoende gezag heeft, manipuleert. Met het oog op de overgang naar het eerste leerjaar, vinden ze Jana's onrijpe werkhouding, haar zwijgzaamheid en haar veelvuldige afwezigheden zorgwekkend. Ze nodigen de ouders uit voor een gesprek. Mama erkent de problemen en formuleert de strubbelingen aan de schoolpoort in termen van dwingelandij van Jana. Ze ziet hierin ook verlegenheid, faalangst en onzekerheid nu er al wat meer moet gewerkt worden in de laatste kleuterklas en er minder vrij spel mogelijk is. Wat moeder echter meer zorgen baart, is dat Jana nog niet zindelijk is voor stoelgang. Jana was wel al vroeg zindelijk voor de kleine boodschap, maar ze heeft nog nooit kaka op een potje of WC gedaan. Elke avond is het een heel gedoe: Jana kruipt met een pamber achter de zetel. Niemand mag dichterbij komen. Wanneer ze dan plots 'gedaan heeft', volgt een strijd rond het uitdoen van de pamber.

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

Pediatriesch onderzoek wees uit dat er geen medische oorzaken zijn voor dit probleem. Op aanraden van de pediater hebben de ouders samen met een verpleegkundige allerlei systemen van aanmoedigen, belonen en straffen geprobeerd, maar niets helpt. Moeder hoopte vervolgens dat Jana samen met broertje Robin, die twee jaar jonger is, zindelijk zou worden. Maar ook dat is niet gelukt: hij is ondertussen zindelijk maar zij blijft haar stoelgang thuis in haar pamber doen. In het gesprek geeft moeder aan dat ze 'op' is en het met Jana niet meer aankan. Het CLB en de leerkracht voelen dat moeders draagkracht het begeeft en vinden professionele hulp noodzakelijk. Ze verwijzen het gezin naar het kinderteam van het Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg.

3.2. Verdiepend werken tijdens de intake

3.2.1. Sprekend zwijgen en tekenen

Het gehele gezin (vader, moeder en de twee kinderen) wordt uitgenodigd voor een eerste gesprek. Moeder en zoon Robin komen samen binnen, vader krijgt slechts met veel geduld Jana mee uit de wachtkamer. Jana kijkt me bij het binnenkomen strak aan, zegt niets en gaat bij mama zitten. Moeder excuseert zich over het feit dat ze te laat zijn: Jana wilde niet meekomen, ze is boos dat mama met iemand over haar stoelgangprobleem wil praten.

Het probleem van niet willen komen, zoals aan de schoolpoort, wordt getoond nog vóór zij binnen zijn in de consultatieruimte. De klacht wordt, zoals vaak bij jonge kinderen, onmiddellijk in scène gezet. Dat het probleem zich direct stelt tussen het gezin en intaker, is schijnbaar lastig, maar biedt een belangrijk diagnostisch voordeel: het maakt dat er mét in plaats van tégen het gezin over het probleem gepraat kan worden.

Ik zeg daarom onmiddellijk dat het over willen en niet willen kan spannen tussen kinderen en grote mensen; dat ik dat hoor over het stoppen met spelen in de wachtkamer, over het komen naar hier, maar ook over naar school gaan en over hoe en wanneer haar kaka 's avonds komt.

Op deze manier zoek ik naar een breder betekenisgeheel waarbinnen de klacht maar een onderdeel is. De klacht wordt van bij het begin relationeel en circulair

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

geformuleerd: niet als een probleem van het kind of van de ouders, maar als 'een spannen tussen grote mensen en kinderen'. Vertrekkend van de concrete observatie hier-en-nu wordt geleidelijk, in steeds bredere maar intiemere cirkels, gesproken over daar-en-thuis. Dit werkt verdiepend.

Jana kijkt me doordringend aan terwijl ik dit zeg, maar draait zich misnoegd om als ze het laatste over de kaka hoort. Ik zeg dat het goed is dat ze me toont dat ze boos wordt als daarover gepraat wordt, dat had mama ook al gezegd; dat ik wel wil begrijpen waarom ze het beter vindt dat aan niemand te vertellen.

Deze mentaliserende tussenkomst peilt naar de goede, beschermende intentie achter het schijnbaar storende gedrag van niet-antwoorden en omdraaien. Ze toont respect en begrip voor de angst, de pijn en de defensie van het kind.

Jana zegt niets maar slaagt er met een commanderende blik in haar ouders te doen praten in haar plaats. Vader benoemt dit als verlegenheid die typisch is voor Jana. Ze vertellen dat Jana niet wil dat iemand het weet omdat ze bang is dat ze ermee gaan lachen, ze wil altijd alles kunnen 'zoals een grote'. Ze was ook boos op de pediater omdat die bij het begin van zijn onderzoek opperde dat er misschien iets niet goed werkte vanbinnen in haar buik. 'Ze was geaffronteerd', zegt vader geamuseerd. Ze heeft toen geantwoord: 'Als ik vijf jaar ben, ga ik op de WC'. Maar ondertussen is ze vijf en blijft ze achter de zetel in haar pampier doen. Jana zegt achteloos dat mama last heeft van haar rug, papa van zijn knieën en dat haar GSM veel meer kan dan die van mama.

In dit stukje merk ik dat Jana wel luistert en meedenkt maar 'afsluit en inhoud ophoudt' ook met haar mond. Ze spreekt en eist vooral met haar ogen. Ik voel niet zozeer verlegenheid, ze durft mij en haar ouders immers strak aankijken. Het doet me eerder denken aan wat de juf ook ondervindt: ze praat en presteert enkel als zij het de moeite vindt, ze gaat nooit onmiddellijk in op een vraag.

Symptomen in verband met stoelgang en gedragspatronen van weigeren en dwingen worden soms te snel enkel als een 'anaal conflict' bestempeld, terwijl ze ook kunnen optreden tegen de achtergrond van een andere situationele, relationele of structurele

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

problematiek. Zo komt de betekenislijn van 'willen kunnen zoals een grote' en 'angst om uitgelachen te worden' sterk naar voor. Het benoemen van een mogelijk defect door de pediater raakte een gevoelige snaar, maar kwaadheid daarover uitte ze pas achteraf. Het valt op dat vader wat geamuseerd is over haar verontwaardiging bij deze krenking. Maar ook dat Jana dan prompt wel spreekt om een defect van haar ouders te onthullen en om te pronken met een surplus van haar materiaal ten opzichte van dat van mama. Dit gedrag doet denken aan fallisch narcistische of oedipale verlangens. Naast een anale betekenis van al dan niet controle hebben over ophouden en loslaten, vindt zij in haar symptoom misschien ook een manier om op een regressieve en verdraaide manier te rivaliseren met haar ouders. Daarom spreek ik haar bij het verder exploreren van het symptoom aan op haar fierheid, groeiwens en recht op autonomie.

Ik zeg Jana dat het goed is dat ze dingen wou kunnen tegen dat ze vijf jaar werd, dat ze toont dat ze wil groeien en dingen wil kunnen zoals de groten, dat ze het daarom met haar kaka precies ook zelf en alleen wil doen. Kan ze me eens vertellen hoe ze dat nu al allemaal zelf kan, hoe ze dat verder wil doen?

Nu begint Jana te praten. Ze vertelt hoe het 's avonds gaat: ze krijgt buikpijn na het eten, mama en papa zeggen dat dat is omdat ze kaka moet doen en ze willen dat ze naar de WC gaat, maar zij wil niet. Uiteindelijk vraagt ze een pamber en een handdoek. Achter de zetel gaat ze op de handdoek liggen. Niemand mag in de buurt komen. Daarna wil ze gewoon spelen, maar mama wil de kakpamber uit doen. Uiteindelijk wordt die op het verzorgingskussen uitgedaan, zoals bij een baby. Dat is de enige manier waarop het mag. Moeder voegt toe: 'Ze ontkent soms dat ze gedaan heeft hoewel je het kan ruiken, ze trekt zich er niets van aan dat dat in haar broek zit, het is precies niet meer van haar.'

Iets gelijkaardigs gebeurt in het hier-en-nu: nadat Jana dit vertelde, keert ze zich af van het gesprek. Ze gaat kijken wat haar broertje aan het doen is, zet zich erbij en wij blijven zitten met de 'vieze pamber'.

Moeder vertelt verder. Ze vindt het straf dat Jana erg controlerend doet over het zindelijk worden van de driejarige Robin: zij zegt tegen hem hoe hij het moet doen, wil keuren wat er in het potje ligt en wil doorspoelen. Ze bekritiseert moeders aanpak, maar blijft het zelf in haar pamber doen en reageert niet op aanmoediging, straffen of belonen.

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. *Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.*

Het is inderdaad opmerkelijk dat Jana zich niet haar eigen stoelgang, maar die van haar broertje toeigent, ook dat ze moedert over hem en daarin rivaliseert met moeder. De fallisch-narcistische relatiemodus van concurrentie en van misnoegdheid van Jana naar moeder wordt duidelijker.

Ik voel ook dat moeder feller spreekt als ze de concurrentie en de kritiek van Jana vermeldt. Vanwaar die lading? Het is verkieslijk dergelijke affectlading eerst te exploreren in plaats van andere informatie te willen vergaren.

Ik vraag moeder aan wie of wat haar dochter haar doet denken als ze zo kritiek geeft. Moeder schrikt wat van die vraag. Ze had niet verwacht dat we al zo snel op het thema van haar eigen moeder zouden komen. Ze is daarvoor zelf in therapie. Haar moeder heeft altijd commentaar op haar, weet het altijd beter, neemt dingen over en geeft haar het gevoel dat ze het als moeder niet kan. Na de geboorte van Robin was dat heel fel. Ze kwam toen veel in huis om te helpen, maar steeds met een dwingende en afkeurende toon. Moeder is toen in een depressie geraakt. Nu nog, wil moeders moeder beslissen welke zetels ze moeten kopen, welke meubels ze niet mee moeten verhuizen... Het is trouwens om verder weg van haar moeder te wonen, dat ze binnenkort verhuizen.

Ik bedenk dat moeder hoopt te kunnen ontsnappen aan de rivaliteit en kritiek van haar moeder door te verhuizen, maar nu merkt dat haar dochter haar voor dezelfde opdracht stelt. Het thema dwingen en rivaliseren komt transgenerationeel terug: moeder voelt zich er dubbel door bestookt en dit zou een herhaling van haar depressie kunnen uitlokken. Ze ziet er trouwens moe en futloos uit.

Ik vermoed nu ook dat kordaat optreden voor moeder snel de kleur van het afkeurende en dwingende gedrag van haar moeder krijgt, en dit wil ze naar haar dochter niet herhalen. Ook tijdens de consultatie gaat ze geregeld in op commando's per blik van Jana. Wat lijkt op 'zich laten manipuleren', is misschien eerder een beveiliging tegen het zelf worden zoals haar moeder/de agressor. Het 'pedagogisch zwakke' kan niet veranderen met opvoedkundige tips van de verpleegster, de juf of de CLB-medewerker zolang de angst die er achter schuil gaat, nog niet bewust beleefd kan worden en de defensie tegen die angst geen betere vorm krijgt.

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

Ik bedenk ook dat deze vrouw een depressie doormaakte en minder beschikbaar was door de komst van het broertje toen Jana tweeënhalf jaar was, de leeftijd waarop kinderen zindelijk worden. Is daardoor deze ontwikkelingsopdracht in een conflictueuze beleving betrokken geraakt? Eist ze daardoor enerzijds babyverzorging op en anderzijds het recht om het ongezien en alleen te doen, zoals ze ook op haar eentje zindelijk werd voor pipi?

Ik probeer iets te verwoorden van die twee kanten: ik hoor spreken over een stevige Jana die beslist, dwingt, concurreert, en over een verlegen Jana die vaak zegt ‘ik kan dat niet’ en via niet kunnen dwingt dat men voor haar zorgt als voor een jonger kind.

Vader beaamt en zegt dat het erg ver gaat. Jana drinkt nog steeds uit een papfles, wil vaak nog gedragen worden, vraagt constant hulp, zeurt. Hij en moeder raken in een discussie over of moeder te toegeeflijk is en teveel Jana’s wil inwilligt, zeker rond eten. Moeder vindt het moeilijk, wil de strijd met Jana vermijden. Ze is vaak ongerust dat ze niets eet en geeft daarom toch nog de groeimelk in de papfles.

Anderzijds is er de grote Jana, die het overneemt van mama, die ook nagellak en een handtasje wil, die zich graag verkleedt als ‘ridderprinses’. Verkleed is het een andere Jana, zegt vader. Dan houdt ze niet op met praten en is ze zelfs overmoedig. Op het laatste familiefeest heeft ze iedereen van op een podium toegesproken en een liedje met dansje geacteerd. Verkleed is ze ook erg brutaal, vult mama aan, als prinses komt ze papa slaan en stuurt hem weg, soms zegt ze zelfs ‘papa moet naar een ander huis’.

Het wordt duidelijker dat Jana met een anale vormgeving, namelijk dwingen en eisen, fallische thema’s als verlegen zijn versus pronken, mee groot zijn versus verongelijkt klein zijn, uitwerkt. Dat ze papa slaat en wegstuurt, doet denken aan oedipale thema’s van buitensluiten van de ene partij en coalitie zoeken met de andere partij. Maar het is een negatieve oedipaliteit waarbij ze papa agressief afwijst en met mama niet een oedipale maar een samenhangigheid van moeder en baby zoekt. Maar het maakt ook waakzaam: wat betekent het slaan en wegsturen van papa misschien nog? Zijn er gedragingen van vader die moeten bestraft worden? Brengt Jana echtelijke spanningen tot uiting? Deze vragen brengen we echter nog niet ter sprake, we dragen

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. *Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces*. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

ze mee tot ze in het hier-en-nu in de relatie met Jana en ouders aan de orde kunnen komen.

Jana maakt ondertussen onderstaande tekening en vertelt erbij: dat ben ik (grote figuur met veel lijnen en een lachend gezichtje) en dat is mama (links ter hoogte van het hoofd van de grote figuur: een vol gekleurd lijf met leeg hoofd).

Zij vult het hele blad met een figuur met onduidelijk zwierig lichaam. Moeder is een kleinere figuur, met veel druk vol gekleurd. Het product laat ze achteloos liggen.

Ik zeg dat ze het precies beter vindt dat anderen zorgen voor wat zij maakt: ‘Je maakt mooie tekeningen maar laat ze dan liggen als een kaka’. Op dat moment wil Jana haar naam er op zetten, zegt dat ik het moet bijhouden en ze voegt er snerend aan toe: ‘bij mij zit een kleine kaka (zwart getekend deel) en mama zit vol kaka!’

Het fallisch narcistische verschil van een kleine dochter versus een grote mama maakt haar waarschijnlijk jaloers. Ze keert het verschil denigrerend om. Het meisje is groot. Het fallische moederobject maakt ze klein, belachelijk en vies: ze faecaliseert het benijdenswaardige object.

Op fantasmatisch vlak is agressie en nijd naar moeder voelbaar, terwijl ze op gedragsvlak vooral braaf, passief en vlak overkomt, aanhankelijk aan mama. Zijn deze agressieve gevoelens te heftig om bewust te doorvoelen? Leidt de onderdrukking ervan

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. *Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.*

tot gevoelsinhibitie en ik-inperking die ook haar algemene vitaliteit ondermijnt? Ze werd immers ook door de juf als traag en mat omschreven.

3.2.2. Afscheid van de babytijd

In het tweede gezinsgesprek komen we terug op de nakende verhuis. Mama vertelt dat zij deze gelegenheid wil aangrijpen om te sorteren en te zien welk speelgoed eigenlijk weg mag. Jana reageert echter altijd boos als iets weg zou mogen, ook al is het gerief waar ze al lang niet meer naar om kijkt. Jana is mee naar de zolder geweest en wil alles terug gebruiken: babyspullen, speelgoedjes van toen ze klein was. Niks mag weggedaan worden.

Ik opper dat het hier, net zoals bij de stoelgang, ook gaat over vasthouden of loslaten. Ik vraag of moeder zelf ook moeite en verdriet ervaart bij het beslissen wat al dan niet weg mag. Vader zegt hierop dat ze beslist hebben het babygerief weg te doen, twee kinderen is immers al zo zwaar. Moeder zegt triest dat ze wel meer kinderen wilden, maar dat het inderdaad al zwaar genoeg is met twee.

Vermoedelijk heeft niet alleen Jana last van het sorteren. Voelt Jana dat moeder het moeilijk heeft bij het afscheid van haar kinderwens en de babytijd van haar kinderen? Blijft ze met haar symptoom mama's baby? Vanuit deze betekenislijn kunnen we het 'pedagogisch zwakke' ook begrijpen als een manier om 'het verlangen een alles gevende moeder van baby's te zijn', in verhulde vorm te kunnen uitleven.

Ik sta met hen stil bij het verdriet dat vrouwen voelen als zij de kinderwens afsluiten en vraag de ouders of ze in het nieuwe huis nog pampers zullen kopen, of Jana daar ook achter de zetel zal mogen kruipen met de pamber?

Vader zegt: 'Het is waar; als wij pampers blijven kopen, zeggen we eigenlijk dat ze zo voort mag doen'. Moeder sluit aan: 'Het moet gedaan zijn, we kunnen nu beslissen dat we het laatste pak bezig zijn. En eigenlijk wil ik dat ze op de badkamer gaat met haar pamber.'

Jana veert recht bij deze gezamenlijke beslissing van haar ouders maar protesteert niet echt. Ze zegt dat ze het potje van op zolder wil hebben om kaka op te doen. Ik bedenk dat ze hen zo toch één stap voor wil zijn. Ik vraag of ze ook kan bedenken wat er met de babyspullen kan gebeuren, anders dan ze zelf te gebruiken. Ze zegt dat mama haar speelgoed, het babygerief en wat pampers moet bijhouden voor haar baby later.

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. *Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces*. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

Wanneer moeder haar verdriet bij het afsluiten van de kinderwens heeft kunnen beleven en uiten, kan ze een nieuw pedagogisch register opentrekken (grenzen stellen) en kan Jana ophouden haar baby te zijn. De erkenning van dit achterliggende depressieve affect werd hefboom voor groei naar een pedagogisch sterker optreden. De duidelijke gezamenlijke wet van de ouders (Barrows, 1996; Miller, 2004) naar haar babygedrag (vanaf dan geen pampers meer, vanaf nu in de badkamer) is een psychogene castratie (Dolto, 1984): snoeien om beter te groeien. Het helpt Jana haar babygedrag te stoppen, zich op te stellen als een peuter die iets wil (namelijk haar potje), haar babywens naar later uit te stellen. De beslissing om een stap vooruit te zetten in haar zindelijkheidsproces (ik wil het potje), komt hier helemaal van haar zelf.

Doorheen deze twee gezinsgesprekken werd de aanmeldingsklacht geëxploreerd binnen gezinsbetekenissen en vindt daar al een gedeeltelijk antwoord. Maar daarnaast vermoed ik ook kindfactoren: hoe komt het dat de stevige verklede Jana en de regressieve Jana zo ver uit elkaar liggen? Via welke weg kunnen we haar plezier in presteren en groeien, haar levendigheid terugvinden? In samenspraak met de ouders wordt daarom een belevingsonderzoek gepland¹.

3.3. Verdiepend werken tijdens het belevingsonderzoek

3.3.1. Van beaat glimlachende passiviteit naar leergierigheid en ijver

Jana wou slechts meekomen wanneer ze verkleed mocht komen. Zo lukt het ook vaak om naar school te gaan, zegt mama, maar de juf wil dat niet meer. Ik laat haar even vertellen over haar heksenkleren, zeg dat die wel mochten helpen om binnen te komen, maar dat we ze daarna wegdenken, omdat ik met Jana zelf, en niet met de heks wil werken. Ik krijg het contrast dat de ouders al vermeldden: de pronte verklede kleuter wordt weer een zwijgzame, inerte kleuter.

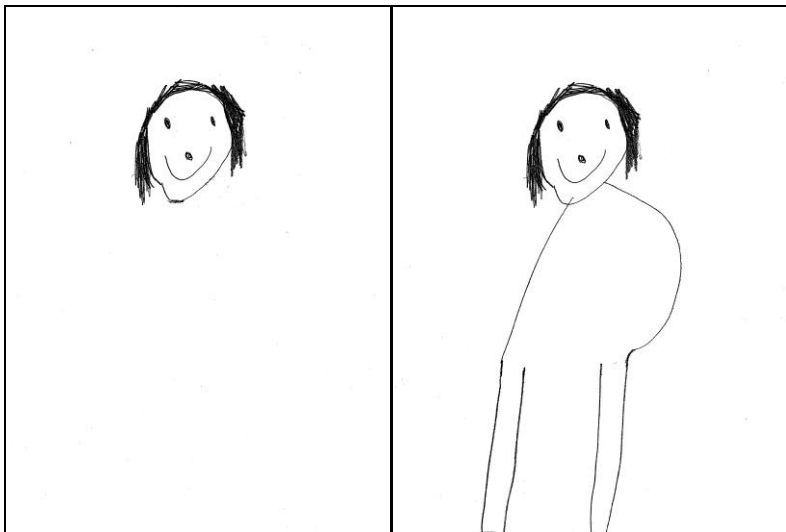
Ik merk dat Jana de situering ten aanzien van volwassenen ontgaat óf door regressie en inperking óf door een sprong vooruit naar een manische zelfzekerheid via

¹ Parallel worden ook enkele oudergesprekken afgesproken. Deze worden in dit hoofdstuk echter niet uitgewerkt

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. *Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces*. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

ontleende identiteit. Al zou het makkelijker zijn haar in een belevingsonderzoek te doen meewerken in haar verkleedkleden, vind ik het niet aangewezen aan te sluiten bij haar schijnoplossing. Aangezien een 'nee' vanwege de ouders haar deed groeien in het gezinsgesprek, durf ik mijn 'nee' poneren.

Bij de menstekening tekent ze eerst alleen het hoofd. Het gaat allemaal erg traag, ze antwoordt op explorerende vragen beaat glimlachend met 'kweenie' en lijkt zelf ook alleen uit een glimlachend hoofdje te bestaan. Ik ben geneigd uit haar blik af te leiden wat ze nodig heeft of wil zeggen. Ik zeg dat kindjes die zelf dingen willen doen meer nodig hebben dan een hoofd en vraag haar verder te tekenen. Ze zucht en doet het. Het lijf heeft geen armen en is niet afgesloten.

Prompt komt de gedachte 'volledige ontsluiting' bij me op ... een subjectieve associatie? Ik voel ook bezorgdheid met betrekking tot eventueel misbruik.

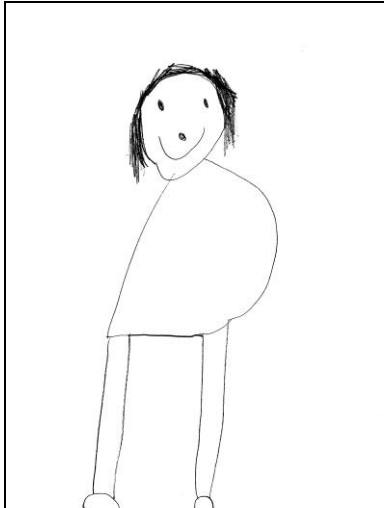
De tekening klopt met hoe Jana overkomt: braaf glimlachend, maar leeg, afwachtend en passief zonder armen en handen om iets te ondernemen (Meykens & Cluckers, 2000).

Naast haar poep zijn er ook andere lichaamsopeningen die ze zich niet echt toeigent. Ze sluit haar neus niet af: snottebellen glijden eruit. Ze snuift ze niet op en gebruikt evenmin een zakdoek.

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

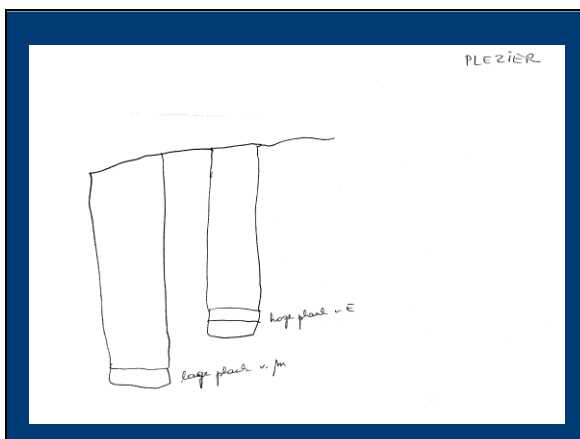
Ik zeg dat het daar niet toe is tussen de benen van het meisje, wat is daar gebeurd?

‘Vergeten’, zegt Jana, en ze pakt het potlood en maakt de romp toe.

Ik zeg dat de poep van het meisje is. Zoals zij die nu toe tekent, willen we zoeken hoe zij ervoor kan zorgen dat haar eigen poep open of toe gaat op momenten dat zij dat wil kunnen zoals een meisje van vijf jaar. Ik vraag of er iets in de buik zou zitten, nu die toe is. Jana zegt dat er eten en drinken in de buik zitten, het drinken wordt pipi, het eten kaka. Ik voeg toe dat zij al weet hoe dat gaat om zelf te beslissen rond de pipi, en dat we hier kunnen zoeken hoe het daar tussen de benen gaat om kaka te kunnen doen zoals grote kinderen.

De affecttekeningen angst, woede en verdriet worden vlak beantwoord. Ook bij navraag komt er geen zelf beleefd voorval met betrekking tot die affecten. Ze tekent ook weer alleen de gezichtjes. Bij de opdracht ‘grootste plezier’ echter, komt er een levendig antwoord: ‘Een schommel: ik zit op een hogere plank dan Robin’ en ze legt uit wat Robin allemaal niet kan, hoe ze altijd van hem wint.

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

Jana brengt uitdaging, rivaliteit en triomf over iets beter kunnen dan iemand aan als een plezierig affect. Daarom ga ik eerst in op de duale vergelijking kleine Robin versus grote Jana die ze presenteert.

Ik zeg: ‘Jij kan vaak meer dan Robin want jij bent eerstgeboren en ouder. Maar voor kaka op het potje heb je hem laten winnen?’ Jana frons, ‘misschien kan ik nog winnen met de WC’, zegt ze.

Wat opvalt, is dat de palen van de schommel ontbreken. Het is geen toeval dat ze die weglaat. Kan ze wel triomferen dat haar plankje hoger is dan dat van Robin, maar niet verdragen dat de palen groter en sterker zijn dan haar plankje? Ik benut deze kans om congruent handelend de oedipale thematiek te vervolledigen in het beeld dat ze brengt en in een proefduiding ook toe te passen op haar zelf.

Ik leg twee potloden op de plaats van de ontbrekende palen en zeg: ‘Twee plankjes kunnen daar maar zwieren als ook de twee grote palen van de schommel er staan. En zo ook kunnen twee kindjes er maar zijn als een mama en een papa samen zijn. Een laag plankje, een hoger plankje en de palen zijn de grootste. Jij kan meer dan Robin, maar minder dan papa of mama, of dan een juf. Dat is soms moeilijk: tegelijk groter dan, maar ook kleiner dan te zijn.’

Jana vertelt nu zelf dat mama haar leert dat ze door de knieën moet buigen om hoger te kunnen schommelen.

Haar duale klein-groot tegenstelling verbreed ik, vanuit wat ik leerde uit wat ontbrak, namelijk de oedipale derde, naar een drieterm groot-groter-grootst.

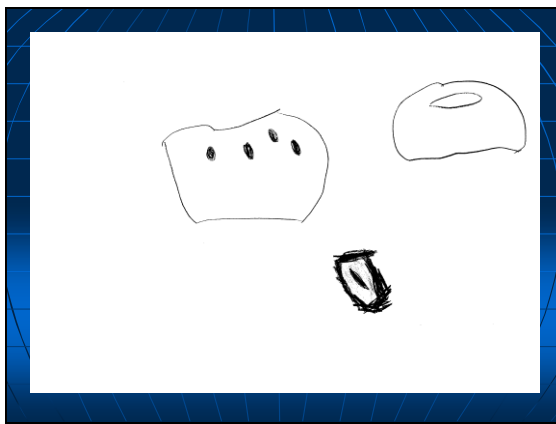
Nadat zij binnen de generaties van het gezin gesitueerd werd als groter dan én kleiner dan, brengt ze zelf aan hoe ze dit kan verdragen door te leren van de groten.

En dit doet ze prompt ook in de sessie: ze vraagt of ze het woord ‘plezier’ dat ik bovenaan het blad schreef, mag naschrijven.

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

Progressie neemt het over van regressie. Het imitatieplezier, de leergierigheid en de werkwijze van deze kleuter die aangemeld werd omdat ze onvoldoende leerhouding had, komt open als de oedipale driehoek volledig geschetst werd.

Ik probeer of ze de trap van vergelijking ook op zichzelf zou kunnen toepassen: goed-beter-best wat betreft kaka doen. Ze reageert enthousiast en tekent een pamper met kleine bolletjes (dat vindt ze 'goed'), een pamper met een grote worst (dat vindt ze 'beter'), een grote worst op het potje (dat vindt ze 'best').

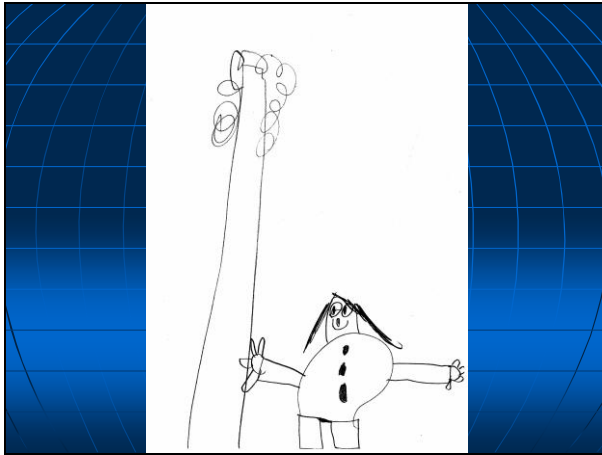

Na deze eerste sessie doet ze thuis voor het eerst kaka op haar potje. Ze heeft letterlijk en figuurlijk haar 'best' gedaan: op het hoogste trapje van de vergelijking willen staan is een belangrijke motor voor ijver en presteren bij oedipale kleuters.

3.2.2. Van ik-inperking naar babywens en plezier in foppen

In de tweede sessie neem ik de Raven (Raven, 1951) af. Haar verhaal is doorspekt met oedipale verlangens die echter als stout beoordeeld worden en daarom gepaard gaan met angst voor bestraffing. Er volgt een intrekking van initiatief en een regressie naar jongere registers. Ondertussen tekent ze een steviger afgesloten figuurtje dat nu wel armen en handen heeft en afgesloten is tussen de benen, maar de ingehouden ontplooiing toont zich in de zwakke uitbouw van de kruin van de boom.

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

In haar verhaal bij de Raven wil het kindje hoog in de boom klimmen om een kuikentje te halen, mag dat niet van de ouders die boos worden, en ze doet het via foppen dan toch. Via foppen triomfeert ze over de groten die ze stiekem te slim af is.

In haar verhaal volgt er eerst een ik-inperking op oedipale verlangens. Daarna wordt het personage levendig wanneer ze een gezondere oedipale opstelling en betere agressiehantering vindt. Jana probeert dit nog niet in reële relaties. Misschien kan ze dit plezier in foppen ook thuis wat meer als relatiemodus hanteren?

Ik vraag of ze iets van foppen rond het potje en de kaka zou kunnen uitproberen. Jana is direct gewonnen voor het idee: ‘Ik ga mama foppen: ze moet komen kijken dat ik kaka heb gedaan, maar er ligt een baby, euh een barbie in het potje, in plaats van kaka!’

Ik vind haar antwoord evenals haar lapsus verbluffend. Enerzijds is er geen strijd meer met mama rond wel of niet doen van kaka, maar plezierig foppen ermee. Zo behoudt ze zelfbepaling, plezier in presteren en controle over haar producten. Anderzijds zien we hier ook de fantasie van een ‘stoelbaby’, de equatie van faeces met een baby zoals in de behandeling van de Kleine Hans (Freud, 1909). Het ophouden van stoelgang kan een uiting zijn van onbewuste nijd: de kleine Jana wil ook een baby in de buik hebben, haar opgehouden stoelgang past in een onbewuste zwangerschapsfantasie. Misschien ook is Jana plaatsvervangend zwanger: zij in plaats van en concurrerend met mama.

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

Ik laat haar op een ventje tekenen hoe dat bij meisjes vanbinnen zit: kaka's en baby's. 'Deze kronkels zijn darmen waar de kaka door moet gaan, maar de baby's mogen er niet uit', zegt ze.

Uit haar antwoord blijkt een gebrekkig bewustzijn over de binnenkant van haar lijfje en een verwarring tussen het voortplantings- en het spijsverteringssysteem.

Samen bekijken we prenten hierover in de kinderencyclopedie. Haar tekening uit de intake neem ik erbij. Ik toon hoe ze in haar figuurtje een aparte holte tekende, naast de zwarte kaka. 'Dit plekje past beter voor baby's want die zitten niet in de darm van de kaka, die zitten in een speciaal tasje dat meisjes in hun buik hebben. Als ze klein zijn, is dat tasje van meisjes nog niet klaar om er echt een baby in te kunnen hebben. Meisjes compenseren dat met leuke tasjes langs buiten waar ze allerlei vrouwelijke spulletjes kunnen insteken.'

Jana toont prompt haar handtasje met haar eigen portemonnee; een tasje in een tasje! 'Soms doen meisjes graag alsof ze toch al een baby in de buik hebben', suggereer ik. Jana weet het: een pop onder je trui steken en spelen dat het kind geboren wordt. Ze wil dit ook spelen met de pop van mijn bureau.

Deze interventie neigt naar psycho-educatie. Deze psycho-educatie sluit niet aan bij het symptoom maar is qua inhoud gericht op haar belevingswereld en maakt gebruik van haar beelden en wensen, angsten en defensies, en past qua timing bij haar open gekomen leergierigheid. Omdat deze interventie aansluit op de onderliggende dynamiek kan ze wel een gedragsverandering meebrengen.

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

Had ik haar met deze vragen naar moeder moeten sturen? Heb ik teveel een taak van de ouders overgenomen? Ik heb getwijfeld maar heb het toch gedaan omdat ik vreesde dat het voor haar te fnuikend over gekomen zou zijn als ik haar open komende leer- en nieuwsgierigheid niet zou hebben beantwoord.

Jana stelt nu vragen over hoe de poep open kan om een kindje erdoor te laten en of dat dan een gat blijft.

Ik denk terug aan haar menstekening met de volledige opening tussen de benen. Mijn eerste associatie, 'volledige ontsluiting', blijkt dus niet louter subjectief te zijn geweest. Het was eerder een intuïtieve tegenoverdrachtelijke respons op haar innerlijke dynamiek.

Aan de hand van een rekkertje toon ik hoe lichaamsopeningen wat groter kunnen worden, maar daarna terug hun gewone grootte aannemen, zowel bij het bevallen als bij het stoelgang maken. Jana vertelt nu dat ze soms op het potje zit en de kaka niet komt. Ik gebruik nu de parallel tussen bevallen en stoelgang duwen: je voelt een drang en je moet zelf ook wat duwen. Als ik haar voorstel wat persoefeningen en ademhalingstechnieken voor bij bevallen te tonen die haar ook kunnen helpen om haar kaka op de wereld te zetten, is ze in haar nopjes: ze is fier dat ik wat 'vrouwenweetjes' met haar wil delen.

Na deze sessie heeft Jana thuis mama inderdaad gefopt: ze heeft niet op het potje, maar op de WC kaka gedaan. Ze staat er op me dit telefonisch te vertellen, ze zegt dat het heel goed ging met de bevaltips. Sindsdien is de encopresis verdwenen.

Bij Jana waren twee gezinsgesprekken en twee individuele sessies voldoende om het regressieve symptoom te doen evolueren naar leeftijdsgepaste ijver en prestatielust. Om het effect van deze nieuwe verworvenheid in de diepte te helpen verankeren, werd nog een korte behandeling van tien individuele sessies, enkele oudergesprekken en een afsluitend gezinsgesprek voorgesteld.

4. Besluit

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. *Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.*

In mijn ervaring is het geen toeval dat ‘mooie symbolieken’ of ‘rijke thema’s’ aan de orde zijn in een intake. Een kind en een gezin voelen aan of de therapeut, vertrekkend van de buitenkant van klachten en gedrag, tijd neemt om betrokken en verwonderd samen met hen te ontdekken wat de binnenkant van hun interne wereld aan verlangens, angsten en defensies toont. Wanneer de therapeut dan in de consultatie ook de hier-en-nu herhalingen van deze dynamieken in relatiemodus of thematiek afwacht en congruent handelend benut om te duiden wat hen verbindt en eventueel ontbrekende schakels aanvult, kunnen er verschuivingen optreden die vanuit henzelf komen. Dergelijke interactieve diagnostiek wint tijd omdat er zuiniger, creatiever en op maat gekozen wordt welke diagnostische instrumenten zinvol aansluiten bij de problematiek en verdere thema’s kunnen ontlokken. Diagnostiek en behandeling raken hier ook verweven en duren ‘zo lang en zo traag als het moet, zo kort en zo snel als het kan’. Of parafraserend met een citaat van Ernst Ferstl (1998): ‘Tijd die we nemen is tijd die ons iets teruggeeft’.

Literatuur

- Barrows, P. (1996). Soiling children: The oedipal configuration. *Journal of Child Psychotherapy*, 22 (2), 240-260.
- Dolto, F. (1984). *L’image inconsciente du corps*. Paris: Seuil.
- Eliot, T.S. (1941). *Four Quartets : ‘The Dry Salvages’*. Vertaald door Herman Servotte, Ambo, 1996.
- Emanuel, L. (2006). A slow unfolding – at double speed: Reflections on ways of working with parents and their young children within the Tavistock Clinic’s Under Fives Service. *Journal of Child Psychotherapy*, 32 (1), 66-84.
- Emanuel, L. & Bradley, E. (Eds) (2008). *“What can the matter be?” Therapeutic interventions with parents, infants and young children*. London: Karnac Books.
- Erikson, E. (1963). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Freud, S. (1909). ‘Analysis of a phobia in a five-year-old boy. *S.E.* 10:3.
- Ferstl, E. (1998). *Heut zu Tage*. Linz: Freya Verlag.
- Larner, G. (2000). Towards a common ground in psychoanalysis and family therapy: On knowing not to know. *Journal of Family Therapy*, 22, 61-82.
- Meykens, S. & Cluckers, G. (2000). *Kindertekeningen in ontwikkelingspsychologisch en diagnostisch perspectief*. Leuven/ Amersfoort: Acco.

Hst 4 uit: N.Vliegen, P.Meurs en L.Van Lier. *Geduldig Gereedschap. De relatie als drager van het psychodynamische proces*. Acco: Leuven/Den Haag (2009) pag 83-97.

Miller, L. (2004). The Oedipus complex as observed in work with couples and their children. *Journal of Child Psychotherapy*, 30 (1), 39-52.

Pozzi, M. (2003). *Psychic Hooks and Bolts. Psychoanalytic work with children under five and their families*. Karnac: London & New York.

Raven, J. (1951). *Controlled projection for children*. London: Lewis.

Scharff, D., & Scharff, J. (1991). *Object relations family therapy*. Northvale: Jason Aronson.

Sucaet, M. & Stiers, H. (1997). De poppen aan het dansen voor het spel begint. Ouderlijke ambivalentie in de vraag naar kindertherapie. In G. Cluckers & J. Cambien (Eds.), *Het externe en het interne gezin. Psychoanalytische ervaringen met het gezin*. Leuven: Garant.

Watillon, A. (1993). The dynamics of psychoanalytic therapies of the early parent-child relationship. *International Journal of Psycho-Analysis*, 74, 1037-48.

Wigod, J. (1952). *Negative capability and wise passiveness. Publications of the Modern Language Association of America*, 67, (4). 383–90.